

ВЛАДИМИР
КЕЦМАНОВИЋ

ДЕЈАН
СТОЈИЉКОВИЋ

КАИНОВ ОНИЉАК

— Laguna —

Copyright © 2014, Владимир Кеџмановић
и Дејан Стојиљковић
Copyright © 2019 овог издања, ЛАГУНА

Фотографије у књизи су власништво
Музеја града Београда.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

КАИНОВ
ОНИПЪАК

САДРЖАЈ

Пролог: СТАЗА	9
Први део: НЕМИРИ	21
Други део: РЕЧИ	145
Трећи део: НЕСАНИЦА	267
Епилог: ЛИЦА	355

ДОДАТАК

Дејан Стојиљковић: МРТВЕ СТВАРИ	363
Дејан Стојиљковић: У СРЦУ ТАМЕ	381
(Не)мирне године	383
(Иво Андрић као дипломата)	
Један рајх, један народ, један фирер	388
(Хитлерова „Народна држава“	
и период њеног успона)	

Кнез тужних очију и жена које нема (Иво Андрић и Милица Бабић)	397
Из дневника Милице Бабић Андрић	405
Владимир Кеџмановић: ТУРСКА ВАЗНА	411
<i>О ауторима</i>	421

Пролог

СТАЗА

Две стотине и двадесет метара.
Толико је дуга стаза пред њим.

Чини му се да је то најдужа стаза коју је у животу морао да пређе.

То није она кривудава вишеградска стаза, гајтан и конац који шара брда над градом. То није неправилан и излокан, танак земљани пут, где је свему што се роди и никне суђено да се врати у туробно босанско ништавило. То није та оштра стаза коју је у тренуцима безнађа знао да простре преда се као молитвени ћилим, и која увире у бели друм или нестаје поред воде.

Не, ова стаза води кроз Ново канцеларство Рајха у Берлину, од предворја у коме стоји и оклева, кроз дугачку Мермерну одају, па све до огромне Фирерове радне собе, где ће бити обављена церемонија предаје акредитива. Он стрепи пред том стазом, слутећи оно што се налази на њеном крају. То није јасан осећај, већ нешто магловито и недокучиво, благи грч негде у дубини утробе, нејасна потреба да се одагна зла коб

која га још није задесила али је слути на сваком кораку. Чак и на лицима двојице официра у свечаним црним нацистичким униформама. Иако му се срдечно осмехују, заоденути у црнило и аријевски челик, он јасно прониче кроз танану копрену те глумљене срдачности и слути да иза ње има нечег нечистог и мрачног.

Стоји тако на овом месту где му се видик крати и правац колеба, сув и чемеран, господин Иво Андрић, изванредни посланик и опуномоћени министар посланства Краљевине Југославије у Берлину, у тамноплавом фраку извезеном златним шарама. Преко рамена му је пелерина, за појасом носи мач, на глави тророги шешир са белим нојевим перјем и кокардом у бојама државне заставе. Руке у отменим белим рукавицама. Грудн, које дијагонално пресеца свечана лента, красе одличја његове земље и земље домаћина – Орден Великог крста и Орден немачког орла, израђен према упутствима самог Фирера.

Суморно преподне 19. априла 1939. За пријем код великог вође и канцелара немачког Рајха спрема се од раног јутра.

„Остани присебан...“, говори себи. „То је још само једна дипломатска церемонија. Ништа више...“

По ко зна који пут понавља у себи речи говора који ће одржати пред великим вођом нове Немачке, када му буде предавао акредитиве и опозивна писма свог претходника господина Цинцар-Марковића:

*Односи доброї суседства као и жива љивредна
измена добара између Немачке и Јујославије одјо-
варају љошћуно жељама и намерама Краљевске*

владе, и ја сам нарочиџо џочаићен иџо ми је Краљевска влада сџавила у дужносџ да рад моџа џреџходника на џом делу насџавим а у циљу џродубљења и учвршћења џих џријатџељских односа и узајамноџ џошџовања које влада између оба народа.

Дозволиџе, џосџодине Канцеларе Рајха, да уверим Вашу Екселенцију да ћу све своје снаџе џосветиџи џом задатку који џредсџавља један од значајних циљева сџољне џолиџике моје владе. Слободан сам изразиџи наду да ми блаџонаклона џодршка Ваше Екселенције неће недосџајати у извршењу џријатџне ми дужносџи.

Изразити...

Наду...

Има ли наде? И има ли права на наду? Чему се надати у тренуцима као што је овај, и пред стазом каква је ова, која сече полумрак Рајхсканцеларије? Шта очекивати од човека који га чека на крају те стазе?

Не наду...

Наду – сигурно – не.

Када двојица официра, као два тевтонска витеза, отворише масивна врата пред њим, амбасадор Андрић закорачи из предворја у велику Мермерну дворану. Са малом задршком он крену за шефом протокола, неупадљивим ситним човеком. Тек тада, као сама од себе, у њему искрсну мисао о Дантеу... и о Вергилију који га води дубоко, у мрак. Међу потопљене људске грехове. У наказни левак историје.

Нема наде... помисли Андрић. У џаклу наде нема.

Фирерова радна соба налази се на крају дугог ходника.

Огромна је.

Један немачки новинар рекао му је да има више од 400 метара квадратних.

Плафон је попут небеског свода, на десетак метара од пода.

Све то давало је просторији у којој је Хитлер спроводио своју вештину *вербалној иприсиљавања* утисак сакралног. То није само соба једног државника, нити помпезно уређен простор за демонстрацију моћи. То је црква, храм нове нацистичке религије и – Андрићу се чинило да је несумњиво тако – соба за мучење.

А Фирер – Велики Инквизитор.

Испод те просторије налазе се бункери. Катакомбе. Фиреров подземни свет.

Када је ступио у одају, посланику Андрићу учинило се да ће га тај огромни простор прогутати.

На трен је застао, што је збунило официре и шефа протокола у његовој пратњи, али се врло брзо прибрао.

Велики вођа хиљадугодишњег рајха је чекао.

Неприродно укрућен, у сивој војничкој униформи, стајао је испред свог радног стола. Десно од њега висила је крвавоцрвена нацистичка застава са свастиком.

Посланик Андрић пришао му је одлучним кораком и, уз церемонијални наклон, предао своје акредитивно писмо и опозивно писмо свога претходника. Све време избегавао је да човека пред којим стоји погледа у очи. Осећао је како га преплављују таласи панике, како тескоба почиње да му ври негде у дну стомака...

Пружио је руку Фиреру, и овај ју је прихватио.

Осетио је стисак хладне и помало влажне шаке.

Почео је да говори, испрва тихо и несигурно, а онда свечано.

Говорио је китњасто и одмерено, и довољно гласно... О пријатељству две земље и два народа. О обостраном уважавању. О привредној и културној сарадњи. О добросуседским односима... сада када је и Аустрија аншлусом постала део великог Рајха.

Хитлер га је слушао. Али никакве емоције није показивао.

Андрић га је већ гледао право у очи.

Из њих је издијао хладан сјај својствен човеку који више верује у своје идеје и предрасуде него у себе самог. Био је нижи од њега, нимало сличан оној митској фигури какву су представљали филмски журнаи. И био је блед, лица подбулог, са подочњацима. Пре је деловао као болесник и мученик, него као неумољиви диктатор у чијим влажним шакама почива судбина Европе.

Рајхсминистар Фон Рибентроп стајао је по страни и пажљиво слушао говор.

Када је Андрић завршио, он, а не Хитлер, понудио је југословенском посланику да седне.

Опрезно се спустио на удобну столицу пресвучену плишем.

Шеф протокола понудио га је кафом и чајем, али Андрић је затражио само чашу воде. Знао је да оно што следи јесте неформални разговор државника и новог амбасадора, уобичајен у оваквим приликама.

А када му се Хитлер обратио, напуклим гласом, осетио је како тескоба у утроби васкрсава и како нешто у грудима почиње да га гуши.

Слушао је Хитлера који је говорио на немачком с аустријским нагласком. Мерио и одмеравао сваку његову реч. Сваки помен неке крупне речи, као што је „отаџбина“, „дужност“, „воља“, „моћ“, доносио је нов талас nelaгоде. Али Хитлер је говорио убедљиво, толико да би на моменат импресионирао и посланика кога већ одавно импресионирати није било лако.

Рибентроп, који је седео с његове леве стране, није пуштао ни гласа. Само је опијено слушао Вођу.

У једном тренутку, међутим, као у магновењу, Андрићу се учини да је велики вођа проговорио другим језиком.

Задржао је дах. Запрепашћен.

Јер је Фирер, бар му се тако учинило, усред тога излагања о односу Југославије и Немачке, и његовим амбицијама везаним за хиљадугодишњи рајх и измену односа снага на континенту, прозборио на српском...

Једну једину реченицу.

Свијет̃ је њун ѓага...

Рекао је Фирер.

Или је то рекао неко други?

Свијет̃ је њун ѓага...

Пред њим више није био Адолф Хитлер, неталентовани сликар који је од аустријског каплара аванзовао у канцелара и господара рата и мира. Пред њим је био неко непознат.

Који каже:

Бо̃ је кукавица и лажов...

Кукавица.

И лажов.

Бога нема. Бар је тако писало у анархистичким књигама које су пре много година читали он и његови другови младобосанци.

А нема ни наде.

Ако нема Бога и наде...

Чему онда све ово?

Чему свет... Ако је пун гада?

Тада схвати.

Пред њим више није био свемоћни Фирер, проповедник Новог светског поретка, већ Мустафа Маџар, чувени јунак из Добоја, савијен, туробан и мрк без осмеха.

Обневидео од ратовања и крви, он је као црв у откинутој јабуци.

Заробљен у свету који мрзи.

Свету који трули и нестаје.

Свету који је пун гада.

А једини начин да се такав свет победи јесте убити га.

Мучен тешким сновиђењима, немирима којима нема конца и краја, као оним вишеградским стазама, прогоњен траговима прошлог живота и страхом тако оштрим да му се усецао у месо, бегефендија Маџар морао је да се против свега и против самог себе бори на једини начин за који је знао.

Ратујући.

Убијајући друге трагао је за сопственом смрћу.

За оним благословеним тренутком који ће га ослободити света и силног гада у њему.

И коначно га је нашао. Негде надомак зеленог гробља на Чекрклинци, када га је, прогоњеног и полутолог, неки ковач, Циганин, погодио комадом старог гвожђа у слепоочницу.

Тврдо.

То је било последње што је осетио.

Мрак и тврдо.

Исто је осећао и посланик Андрић док је слушао необично сталожено излагање немачког вође. Као да му се комад олова усекао у потиљак и притиска га, мутећи му вид.

Болно. Неумољиво. Тврдо.

Није могао да се не запита...

Хоће ли и Фирер, попут Мустафе Маџара, мучен мржњом према свету и прогоњен прошлошћу, постати

суманути крвник? Хоће ли се изметнути у још једног ситног убицу, тровача и разарача људског мира и среће? Или је то већ постао, вођен болесним идејама о вишој раси и натчовеку, али се још увек вешто претвара?

Пред њим. Пред читавим светом.

Док закривљен ханџар већ чврсто стеже у влажној и мекој шаци, спреман да га зарије у срце света који мрзи.

Аудијенција се завршила и посланик Андрић је одахнуо.

На излазу га је сачекао почасни одред пешадије, као и чета новинара којима је дао неколико краћих изјава.

Након тога је, заједно са пуковником Владимиром Ваухником, југословенским војним аташеом, а у пратњи дивизијског генерала Зајферта и саветника посланства Неринга, положио венац на Споменик части, на булевару Унтер ден Линден.

Док је стајао пред још једним светилиштем Рајха, које су звали и Нова стражара, стежући у десној руци цилиндар и беле рукавице, и док су тројица немачких официра поздрављали духове предака високо подигнутом десном руком, имао је утисак да је тај тренутак већ проживео.

Некад давно, у Вишеграду...

Када је закорачио на своју прву животну стазу.

Све је било исто.

Болно и тврдо.

Без наде. Без права на наду.

Бесмислено клупко чије нити шарају свет који га трује својим злом.

Свет који ће убити неко други.

И тај неко...

Седећи у храму људске таштине и изопачености,
попут махнитог Мустафе Маџара некад, лагано, у
тишини, оштри свој ханџар.

Први део

НЕМИРИ

Грешка при избору професије се свуда налази, али није тако скупо и тешко као у дипломатској служби. У другим позивима неко ко је залуцао може да остане непримећен у мноштву, да пева у хору, у којем певање није улепшава није ја квари, тако да његов глас и слух нико не може да провери. У дипломатији је човек напет да пре или касније самостално наступи и покаже какав је и шта уме. Ко не положи тај испит, постаје комична и трагична фигура у једном послу, који није кројен за њега и кога не може да се ослободи, олутина која дуго плута на води. То игра животи, пошкољава душу, ствара несрећу посебне врсте. Кроз тај необично тешак посао, који и под најбољим околностима исцрпљује и деформише, људи се кваре и постају мизантропи и опшеницијалне самоубице.

Иво Андрић, Знакови поред њих

Опет су палили књиге?

Овога пута – у част Фиреровог рођендана који се тог дана прослављао у читавом Рајху.

Враћајући се са пријема који је тим поводом за све дипломате организован у Министарству иностраних дела Немачке, у ноздрвама је осетио мирис гарежи који је прљао чист и хладан берлински зрак.

Тај задах паљевине измешан са свежим дахом ноћи, сличан мирису зиме у далекој сарајевској котлини, враћао га је у ђачке дане.

Пошто би пала јесен, над Сарајево би се надвила магла испуњена димовима из хиљада оцака који би се помешали у један велики згуснут дим.

Био је то дим хиљада огњишта крај којих су се грејали људи скупљени међу неколико брда.

Овде су хиљаде људи, на ломаче износећи непожељне књиге, грејале своје заблуделе душе.

Некадашњем ђаку чинило се да од сарајевске гарежи побећи није тешко.

Било је довољно да се човек попне на оближњи Требевић и да маглу испуњену димом остави испод себе.

Садашњи дипломата, наоружан и скрхан болним искуством, у могућност бегу поверовати није ни могао ни смео: ако су сарајевске ватре запалиле светски пожар, од ког спас понудити није могла планина много већа од малог Требевића, пожар берлинских ватри запалиће и земљу и небо.

Иако би сарајевски мирис гаражи трајао месецима, а берлински не дуже од сат-два, и упркос Милошевом суматраизму и његовим аналогијама – мало Сарајево и велики Берлин нису и не могу бити исто. Нити су исто ватре на којима људи покушавају да се угреју и ватре на којима покушавају да униште сећање.

На овим малим берлинским ломачама пале се огњеви фабрика које производе огањ и стотине хиљада будућих огњева који ће, баш као сећање похрањено у тим спаљеним књигама, покушати да спрже цео познати свет.

Крај капије једне оронуте зграде стајала је мачка.
Била је дебела.

А зеленкасте очи су јој злокобно сијале у мраку.

Напрегао је поглед: длака јој је била тамносиве боје, која је у мраку личила на црну.

Али црна није била.

Не, није имао илузија. Иако се наивнима чини да се пале само с времена на време и брзо гасну, ове ломаче не престају да горе, и задах паљевине никада не напушта небо над Берлином.

Гребе му ноздрве данима пошто, на безбедној удаљености, промакне поред злокобне ватре и масе

обузете пироманском страшћу. Данима пошто ватра згасне и наивни почну да уживају у чистом ваздуху.

Зато сада није био сигуран да ли су, који сат раније, у ономе што наивни називају стварношћу, ту, недалеко од њега, заиста палили књиге, или мирис паљевине који осећа припада скривеној стварности, коју наивни и они који наивност глуме, не желе или не могу да осете и схвате.

У сусрет су му ишла два војника.

Пратила су их два пијанца.

Тетурајући се, пијанци су дизали руке и викали:
Зиг хајл!

Војници су се смејали.

Од срца.

Као деца.

Осетио је како му се усне шире у осмех.

Стресао се као да га је неко полио леденом водом.

Било је касно и већ је одавно требало да буде у резиденцији. Али уместо да крене најближим путем, као месечар је кружио центром Берлина у потрази за згариштем, као доказом да није изгубио памет.

Дуго је кружио центром града. Чинило му се – сатима. И када је на једном малом тргу недалеко од Александерплаца угледао трагове недавно угашене ломаче, на трен је осетио нешто што личи на радост.

Не, није луд.

Али радост је трајала само трен.

Већ у следећем тренутку обузео га је ужас због сопственог радовања.

Да, луд је.

Много луђи него да ломаче није било.

Уместо да се окрене и крене својим путем, стајао је на том тргу погледа прикованог за гараж и пепео у којима је нестала маса светова.

Нерон – воајер.

На тргу није видео никога, али није могао да се отме утиску како га неко гледа.

Осетио је стид.

Подигао је главу и на околним зградама потражио осветљен прозор.

Многи прозори били су осветљени.

Ни на једноме није видео човека.

Трзнуо се када је зачуо шум.

Једна мачка је протрчала.

Сива. И дебела.

Да ли је то била она иста мачка?

Да ли је то чуо како под мачкиним шапама шушка папир?

Луд је, потпуно луд.

Мачка је одмакла, а он је, као лудак у борби са сопственим демонима, пришао месту са ког је стигао шум.

Тамо је заиста стајала књига! Корице су јој биле истргнуте, ивице угљенисане, али је средина, неким чудом, преживела ватру.

У души човека који се бори с демонима опет су се измешали радост и ужас.

Да ли га оно што је спасено радује или ужасава?

Покушао је да се сабере: одговор није деловао охрабрујуће.

Преживела књига била је то што га је бацало на муке.

Онај замишљени посматрач – ком на прозорима тог трга није успевао да уђе у траг – није му допуштао

ни да се окрене и побегне, ни да се сагне и од заборава спасе оно што је судбина спасењу препоручила.

Спасти књигу значило је супротставити се вољи која је владала земљом у којој се нашао, а која руши све пред собом. Имајући у виду статус у ком је у тој земљи био – скоро па дипломатски инцидент.

Не спасти је – било би кукавички и бедно. Готово па – злодело.

Да је био коју деценију млађи, без двоумљења би је подигао, не размишљајући много о могућим опасностима.

Да је био само деценију старији, продужио би даље, свестан да је срамоту издећи немогуће, и да оно мало части на коју је човеку дато да полаже право ваља сачувати са главом на раменима.

Овако је, ни довољно стар ни довољно млад, стајао на том тргу зурећи у ту књигу, као сумасишавши или будала.

Кроз понижавајућу недоумицу провејавало је питање: Каква би то књига могла бити?

И демон који је изазивао: Шта ако је ово ноћ у којој се машта до краја остварује? И ако му пред ногама, од ватре спасен, лежи управо Франц Кафка?

Радозналост је пресудила у овој тешкој и неизвесној борби, помогавши стиду да победи страх.

Барем ова брукa неће га надживети!

Сагнуо се, полако, као да намерава да зашнира пертлу на ципели. А онда зграбио књигу и стрпао је у унутрашњи џеп капута.